

Pe scenă sau colindând prin sat? Măștile de Anul Nou, la Țibănești (Iași), 2015 (II)

Astrid CAMBOSE*

(continuare din numărul precedent)

Keywords: *Romanian contemporary folk traditions; New Year's Eve feast; mask carolling*

„Dați-vă la o parti, boier¹, sî intri țigănarimă!” Pe această replică începe suita celor șase dansuri ale *Ursului*, cel mai apreciat moment al jocului cu măști, căci „oricât de mare ar fi alaiul la care se ajunge, ursul și ursarul își păstrează locul principal în spectacol, toate celelalte personaje rămânând episodice” (Adăscăliței 2015: 67). „Pe alocuri doboșarii se numesc *ursari*. Într-o mențiune mai veche ei sunt intitulăți *vrăjitori*. [...] Aceeași tradiție le mai atribuie și alte înțelesuri (sic!): ei sunt magicieni, pot – prin puterea supranaturală pe care o au – să *lege* și să *dezlege*, să descânte, să vindece” (*ibidem*: 55, subl.a.). Ursul mimează, în timpul jocului, boala și moartea, iar Ursarul îl vindecă. Ursarii apar ca niște țigani lăieși; se ung cu funingine pe față. Costumul lor tradițional s-a păstrat, astfel încât am regăsit în 2015 hainele negre cu *verpușci*, mănușile albe, chimirul împodobit cu nasturi metalici sau cu ținte, tolba purtată de-a curmezișul, cizmele și *doba*.

Urs mare, Urs mic și Ursar, Țibănești (Iași). 31.12.2015, fotografii A. Cambose

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România (astrid.iasi@yahoo.com).

Pe cap, Ursarul purta un chipiu împodobit, numit în zonă *colan*, asemănător celui prezentat la Tungeji – un fel de chipiu împodobit cu mărgele scumpe și oglinzi, la care un pampon din păr de cal saltă în ritmul jocului. Ursarul are șase rânduri de curele cu nasturi galbeni, pantaloni negri cu *verpușci* roșie, opinci cu canaf roșu în vârf; cântecele lui sunt *Pristandaua*, *Coroșiasca* și *Marișica*.

Colan de Ursar, Tungeji (com. Țibănești, Iași) și Ursar purtând colan, Țibănești (Iași).
2015, fotografii A. Cambose

Ursul are capul făcut dintr-o *veșci* de sită îmbrăcată cu piele de miel, cu doi nasturi în loc de ochi și cu dinți aplicați pe bot, iar în bot are înfipt un lanț cu verigă; poartă cojocel și pantaloni din piele de oaie; în picioare are opinci; specialitatea lui este să sară cât mai sus și la sfârșit să *mornăi* la gospodar „aaaarrrr!”, băgându-i în sperieți pe cei mici, pentru a primi în *dobî* un *bacșis* cât mai consistent de la capul familiei. Ursul – după răspunsurile la *Chestionarul lingvistic* al lui B.P. Hasdeu – a fost cândva om; după legendă, el se trage dintr-un morar pe nume Rusu¹.

În Țibănești, Urșii poartă în mâini, după propriile cuvinte, nu un *hadarag* (băt) oarecare, cum se întâmplă în alte zone și cum apare și în descrierea lui Vasile Adăscăliței, ci un *ahău* (termenul se regăsește în versuri precum: „Pune mâna pe *hahău*,/ Măsurat pe trupul tău!/ Și *hahău*-i țândărit,/ Pentru tine pregătit” – Timișești, Neamț, 1968, *ibidem*: 284). Suita de dansuri ale trupei formate din Ursar și Urs/Urși reprezintă punctul culminant al jocului cu măști, mai ales dacă Ursarul este un virtuoz al coregrafiei tradiționale, cum a fost cazul la Țibănești. Salturile sale

¹ Transcriem două răspunsuri primite la întrebarea numărul 78 din *Chestionarul lingvistic* lansat în 1884 de către B.P. Hasdeu, cu mențiunea că redăm textul (inedit) întocmai așa cum apare în manuscris. „Ursul de mică îmlândându-se de țigani numiți ursari, ’lă învață a giuca diosebite cântece naționale; glasul ursului este mornaitulă [:] prin poporū este credința că ursulū este făcutū din unū meșterū numitū murarī [morar] și că de aceia talpa chiciorulū samănă cu a omulū” (*Mss. rom. 3425*, fila 168^v, text din Cârjoca, Iași); „[...] pe cândū umbla Hristosū cu S^{tu} Petru pe pământū s[-]au dusū la o móră: morarulū acelei mori se zice că era unū Rusū [; e] s[-]au ascuns după ușă și cândū au voitū Hristosū cu S^{tu} Petru se intre în móră moraru ce era ascunsu după ușă au începutū a mornăi ca se’i sperie, atunci Hristos au zis ho! Rusū se te faci ursū și se te porțe țiganiī legatū de botū jucându[-]te pe la case” (*Mss. rom. 3426*, fila 98^f, text din Cârlișău, Iași).

înalte, armonia perfectă a mișcării cu muzica, legătura pantomimică permanentă pe care o păstra cu Urșii au creat o povestire fără cuvinte.

Jocul Ursului, Țibănești (Iași). 31 decembrie 2015, fotografie A. Cambose

O ceată cu un aspect etnografic particular, surprinzătoare prin numărul participanților, este *Vălăretul*. Acesta este un „alai de alaiuri”, un grup mare de colindători care „poate însuma cifre impresionante de actori, ajungând până la 100” (*ibidem*: 119); cei mai mulți dintre tinerii și bărbații comunității participă. *Vălăretul* din Voinești (Vaslui) este celebru în prezent. În drum spre Țibănești, în dimineața zilei de 31 decembrie 2015, noi am întâlnit *Vălăretul* din satul Gârbești (comuna Țibana, județul Iași). Participanții se deplasau rapid, cu un acompaniament sonor sumar și strident, cu o atitudine amenințătoare întărită prin faptul că din grup făceau parte doar „Urâți”. Fenomenul violenței simbolice (și nu numai!) cu ocazia jocurilor cu măști de Anul Nou este atotprezent în zonă. Participanții opresc toate mașinile și pe toți trecătorii, le iau „vamă” și, în caz de refuz, le produc daune. Fotografiile pe care le-am putut face în puținele clipe care s-au scurs de când am văzut trupa și până când am fost înconjurați și invadați de mâini întinse care cereau „Bani, bani!” sunt edificatoare. Le redăm aici:

Vălăretul din Gârbești (com. Țibana, Iași). 31.12. 2015, fotografii A. Cambose

*Călău și Bloj, măști din Vălăretul de la Gârbești (Țibana, Iași).
31. 12. 2015, Fotografii A. Cambose*

Blojii, ale căror siluete albe se disting cu ușurință în mijocul alaiului, apar în diverse variante în cadrul *Vălăretului* din Gârbești, uneori în combinații cu masca Moartea (atunci Blojul devine Călău).

„Frumoșii” din Gârbești, Haiduci îmbrăcați în port sau participanți mascați în Vânător, Ursar, Urs, dar fără a-și fi vopsit fețele și fără a se fi deghizat, nu s-au adăugat alaiului mare al „Urâților” participanți la *Vălăret*, ci au colindat ca trupă separată, după propriul itinerariu.

Frumoșii, Gârbești (com. Țibana, Iași). 31 decembrie 2015, fotografie A. Cambose

Printre practicile carnavalesci, deghizarea, sub toate formele ei (inclusiv a vocii), permite eliberarea energiilor violenței rituale. Agresiunea este în același timp simbolică și reală, căci momentul trecerii dintre ani este marcat de cutume străvechi care nu se supun legilor politeții sau ospitalității. De Anul Nou, Străinul este străin, Omul locului este stăpânul absolut, iar autoritățile locale sunt cel mult tolerate (de altfel, cei câțiva reprezentanți ai Poliției au asistat doar la partea oficială a sărbătorii, părăsindu-și posturile de îndată ce participanții și-au încheiat „programul artistic”). Totul reintră într-o matcă mentalitară arhaică, nefardată, astfel încât membrii comunității își joacă, pentru câteva ceasuri, rolurile reale: fiecare se regăsește pe poziția sa adevărată, într-o ierarhie pe care viața cotidiană de obicei o camuflează. Acum cel puternic este puternic, cel slab este slab, femeile revin la locul lor modest, iar bărbații redevin singurii care contează. Ne-a fost de mare folos cunoașterea anterioară a acestei stări de lucruri; altminteri, deși prezenți pe terenul etnografic respectiv în postură de cercetători, de speriat tot am fost speriați (așa cum o și cere datina), chiar dacă ne-am putut integra relativ ușor în context.

Țigancă, Lup și Țigancă cu falus, Gârbești (com. Țibana, Iași).
31 decembrie 2015, fotografii A. Cambose

Cu referire la alaiul *caldararilor* s-a spus că este „purtător al unui comic grotesc, pornografic” (Adăscăliței 2015: 46). Termenul „grotesc” este foarte potrivit, însă credem că termenul „pornografic” este injust atribuit acestor personaje, măști și scenarii larg răspândite, care ni se par a ține mai degrabă de un registru ilariant-erotic; în toate ocaziile, participanții la joc trimit indirect, sugerează sau indică numai *aluziv* părțile corpului sau actul fiziologic respectiv. Niciodată organele sexuale nu sunt arătate, ci desemnate în moduri cât mai ilariante, hiperbolice – în sens augmentativ sau diminutiv: falusul devine fie un ciomag de mărimea unui om, purtat în mână de Moșnegi, cu care aceștia „atacă” femeile și fetele din asistență, ridicându-le poalele, fie un obiect masiv din lemn atașat la costumația rituală a multor măști (cum ar fi Țiganca-Țigan, androgin grotesc, din Gârbești), fie doar un morcov mic sau un deget scos prin prohab, spre la fel de marele amuzament al publicului (detalii observate de noi la Ditrău, în județul Harghita, la alaiurile cu măști de *Fosang*, în februarie 2015).

*Popa de Fosang și asistența, Ditrău (Harghita).
Februarie 2015, fotografie A. Cambose*

*Bocitoare (în travesti) care îl plâng pe Sfântul Ilie, de Fosang, la Ditrău (Harghita).
Februarie 2015, fotografie A. Cambose*

Jocul se desfășoară sub imperiul lui *als ob*; totul se face „ca și cum”, prin imagini și reprezentări. Cum realul este suspendat în timpul carnavalului, și așa-zisa „pornografie” va fi doar simulată prin atitudine, gesturi sau cuvinte. Desemnarea prin acest epitet a atmosferei carnavalești ni se pare, așadar, un reflex al acelei distanțe dintre folclorist, care se jenează să reproducă în scris termeni, practici ori imagini în privința cărora conștiința sa de om cult a instituit o „elegantă” autocenzură, și teren. Miza etnologiei și a antropologiei culturale fiind, însă, în ultimele decenii, din ce în ce mai realist formulată și mai deschisă către cunoașterea autentică, iar nu idealiza(n)tă, a omului, putem considera că toate detaliile sunt egal îndreptățite să apară în scrierile noastre, dacă apar pe teren. Etnologia și științele conexe presupun, astăzi, serioase încercări de redefinire a metodologiei și a obiectului lor, concomitent cu afirmarea unei firești pluralități² a perspectivelor din care își abordează diverși specialiști terenurile de cercetare.

Se discută din ce în ce mai intens despre necesitatea înnoirii viziunii privind conceptul de *cultură orală* [subl.a.] [...]. De aceea credem că ar trebui notate câteva direcții prioritare asupra cărora să se concentreze atenția specialiștilor în deceniile următoare; între acestea am aminti: [...] îmbogățirea patrimoniului arhivistic cu material oferit de fenomenologia contemporană din domeniul culturii orale, aflată astăzi într-un alert proces de evoluție și modificare, de diversificare, putând oferi, astfel, documente pe baza cărora să poată fi analizată, în viitor, structura mentală a societății românești; [...] redimensionarea perspectivelor spațiale și temporale din care trebuie abordat fenomenul culturii orale; actualizarea, apropierea de contemporan; conștientizarea „devenirii”, a schimbării introduse de „bombardamentul informațional” [...] (Ispas 2012: 217).

Pentru a se realiza o bună „cercetare de teren” este esențială convingerea cercetătorului că „subiectul [informatorul, n.n.] potrivit este cheia de boltă a anchetei” (Dumistrăcel, Hreapcă, Bîrleanu 1997: 93). Abia la începutul secolului al XX-lea etnologia a început să fie interesată de „observarea acelor elemente, aparent imponderabile, ale comunicării narative[:] raporturile dintre povestitori și ascultătorii lor” (Cuceu 1999: 13). Descrierea contactelor cu informatorii și consemnarea metatextelor reprezintă practici moderne, corespunzătoare orientării sociologice gustiene; trebuie să ținem seama de faptul că oricum cercetătorul care înregistrează o anumită piesă altfel decât în cursul unei situații de povestit reale sau al desfășurării unei datini ori a unui obicei defuncționalizează „producția folclorică” – prin urmare, va fi cu atât mai necesară recontextualizarea ei, în noul „mediu de povestit” pe care l-a generat interacțiunea culegător-informator³.

² „Definiția obiectului [etnologiei] este departe de a fi definitiv tranșată – ceea ce, într-o logică a dinamicii științei, este absolut normal – și departe de a fi unanim împărțită – ceea ce iarăși este normal, într-o concepție pluralistă a cunoașterii” (Laplantine 2000: 18).

³ „Renunțarea la mitologia neutralității documentului etnologic și la vechea terminologie de cercetare specifică fazei culegătoare a etno-folkloristicii («culegător», «informator», «informație», «teren») are consecințe multiple. [...] Călea de la etno-folkloristică la etno-antropologie este, în fapt, drumul de la etnologul-culegător de folclor la etnologul-constructor, care își edifică documentul etno-antropologic în interrelație cu interlocutorul său folkloric/poporan. [...] Criza folkloristicii/ etnologiei/

Surse

Segneanu Costache (78, n. 1940, șofer pens., 7 cl., sat Tugujei, com. Țibănești, Iași).
 Segneanu Veronica (82, n. 1936, agr., 4 cl., sat Tugujei, com. Țibănești, Iași).
 Tăbușcă Gheorghe (72, n. 1946, agr., 8 cl., sat Tugujei, com. Țibănești, jud. Iași).
 Tăbușcă Maria (70, n. 1949, agr., 7 cl., sat Tugujei, com. Țibănești, jud. Iași).
 Timofte N. Constantin, (87, n. 1931, agr., 8 cl., sat Tugujei, com. Țibănești, jud. Iași).

Semne suplimentare folosite pentru transcrierea fonetică

\check{a} = \check{a} închis, rostit apropiat de \hat{i} (ex. mold. *păni*)
 \hat{a} = folosit de obicei în poziție finală, pentru a indica o rostire mai închisă a lui \check{a} (ex. mold. *casă*)
 \hat{c} = în grupurile transcrise literar *ce, ci* (ex. *cară*)
 \check{e} = e deschis (ex. buc. *reți*)
 \hat{e} = e închis, rostit apropiat de \hat{i} , mai ales la final de cuvânt (ex. mold. *vede*)
 \hat{g} = în grupurile transcrise literar *ge, gi* (ex. *ger*)
 \hat{g} = în grupurile transcrise literar *ghe, ghi* (ex. mold. *gini*)
 h' = fricativă palatală surdă (ex. mold. *h'ir*)
 i = i final asilabic, în subst. neart. și în vb. la ind. prez., pers. a II-a sg. (ex. *moșⁱ, vorbeștⁱ*)
 \check{i} = i semivocalic (ex. *vreți*)
 \hat{i} = i velarizat, spre \hat{i} (ex. *blajin*)
 \hat{k} = în grupurile transcrise literar *che, chi* (ex. *kin*) sau ca reflex al palatalizării lui p (ex. mold. *kisor*)
 \hat{n} = n palatalizat, muiat, reflex al palatalizării lui m (ex. mold. *nel*)
 η = n velar (ex. *incă*)
 ρ = o închis, rostit spre u (ex. *preot*)
 \hat{s} = fricativă palatală, reflex al fricativizării lui \hat{c} (ex. mold. *fași*)
 \check{u} = u semivocalic (ex. *mei*)
 \hat{z} = fricativă palatală, reflex al fricativizării lui \hat{g} (ex. mold. *zenu^f*)
 $'$ = accentul tonic, marcat doar pentru evitarea confuziilor (ex. mold. *rupém*)

Bibliografie

Aunger 1995: Robert Aunger, *On Ethnography: Storytelling or Science?*, in „Current Anthropology”, vol. 36, Number I, February.
 Adăscăliței 1970: Vasile Adăscăliței, *Jocul ursului, de Anul Nou, în Moldova*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, XV, p. 21–32.
 Adăscăliței 2003: Vasile Adăscăliței, *Un străvechi joc dramatic cu mască zoomorfă: Capra*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, III, p. 75–80.

antropologiei este, în fapt, criza unor discipline care și-au amputat subiectul, transformându-l într-un simplu obiect de cercetare (informatori folkloristici, subiecți sociali etc.)” (Neagota 2015: 29). Pretenția de științificitate și de atingere a adevărului ultim este respinsă de umanismul contemporan : « Je ne crois pas que nos sciences humaines et sociales puissent jamais prétendre au statut de sciences véritables. [...] Chez nous, les variables sont trop nombreuses, l'observateur inextricablement mêlé à des objets d'observation ; enfin, les moyens intellectuels dont il dispose, étant du même niveau de complexité que les phénomènes étudiés, ne peuvent jamais les transcender » (Lévi-Strauss, Éribon 2001: 146).

- Adăscăliței 2015: Vasile Adăscăliței, *Teatrul popular de Anul Nou în Moldova*, ediție îngrijită de Lucian-Valeriu Lefter, Iași, Editura PIM.
- Brăiloiu, Ispas 1998: Constantin Brăiloiu, Sabina Ispas, *Sub aripa cerului*, Antologie de Sabina Ispas, Mihaela Șerbănescu, Otilia Pop-Miculi, București, Editura Enciclopedică.
- Caraman 1983: Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studiu de folclor comparat*, ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva.
- Cuceu 2000: Ion Cuceu, *Probleme actuale în studierea culturii tradiționale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Dumistrăcel, Hreapcă, Bîrleanu 1997: Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
- Ispas 2003: Sabina Ispas, *Cultură orală și informație transculturală*, București, Editura Academiei Române.
- Ispas 2012: Sabina Ispas, *Rosturi și moravuri de odinioară*, București, Editura Etnologică.
- Lévi-Strauss, Éribon 2001: Claude Lévi-Strauss, Didier Éribon, *De près et de loin*, Paris, Poches Odile Jacob.
- Neagota 2015: Bogdan Neagota, *Etnologia română, la răscrucea dintre episteme*, în „Steaua”, 7–8, p. 25–30.
- Pascu 1910: George Pascu, *O încercare de mistificare istorică sau cartea d-lui R. Rosetti Pământul, sătenii și stăpânii*, București, Noua Tipografie Brozer & Parzer.
- SAM: *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român*, vol. IV (Moldova), Editura Enciclopedică, București.
- Văețiși 2008: Șerban Văețiși, *Noile teorii etnografice și conceptul de descriere a culturii. Cu o evaluare critică și contribuții la dezvoltarea etnografiei în România*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene.
- Zane 2007: Rodica Zane, *Etnologie la timpul prezent*, București, Editura Universității din București.

Performing on Stage or Wandering Through the Village? New Year's Eve Masque Carrolling in Țibănești (Iași), 2015 (II)

This paper deals with the question of how and how much of the Romanian folk traditions related to New Year's Eve celebration have been transmitted from the last century to the present days in some Moldavian villages from the Eastern part of the country. It brings into discussion the specific alterations induced by communist cultural politics during the second half of the twentieth century, among which the most relevant for the ethnographic field seems to be the establishment of official festivals such as *Cântarea României*, comprising bits and pieces of popular rituals, reshaped by the former political regime according to its ideological criteria. In order to evaluate the present situation, in 2015 I conducted a field research in Țibănești and the surrounding villages in Iași county.

There are two basic approaches in ethnographic research: studying the literature previously written on a particular topic, and backing it with specific fieldwork. This paper reflects the sequential use of both methods, which enables the results of one approach to respond in a better understanding of the other.

Masque carolling and offering symbolic, as well as proper gifts on New Year's Eve – a custom most germane to traditional life in small communities – represent the main focus of the first part of my paper. Romanian ethnology has identified five traditional ways of carolling, of which masque carolling seems to be the most ancient. Romanian term *colinda* means both the custom of wandering through the village on festive occasions such as Easter,

Christmas Eve, New Year's Eve or individual celebrations, in order to offer gifts and propitious wishes, and the songs sung on Christmas Eve by children or/and adults who go from one house to another bringing the good news of Nativity or awakening various mythological elements in the memory of the community. On the one hand, the continuity of such practices is guaranteed by the long-term mechanisms of tradition. On the other hand, communist authorities have interfered by trying to recreate the folklore and the popular culture according to their ideological criteria. Thus, a new series of (official) celebration emerged, aimed at replacing the old, untamed, and seemingly "irrational" popular ones. Official festivals turned peasants into stage performers. Could those peasants have regained their ancient heritage by now, after decades of ideological forced compliance?

Applying this conceptual framework, I expected to find on the ethnographic field the results of merging the two sets of practices. Indeed, the celebration of New Year's Eve started in 2015 at Țibănești as an official contest among peasant companies delivering a stage performance. Then, once the winners had been declared and rewarded by the local authorities, the "performers" got off the stage and gathered at the local pub, which proved to be a real centre of community festive life. The atmosphere changed into that of an authentic popular feast, with people carousing and getting ready for the next part of the celebration, which was masque carolling through the village. The masque troupe is locally called *Capra* (The Goat). It is an assembly of dancers and instrument players who perform folk dances and drama, with the aim of symbolically putting an end to the ancient year and starting over a new one, which is meant to be perfect in every aspect of community and individual life. The troupes go from one house to another, wearing the *Capra* (Goat) mascoide, along with some heavy, furry masques such as the ones called *Moșnegii* (Old Men), ritual attires such as *Ursarul* (the Bear Master), grotesque ones, such as *Țiganca* (The Gipsy Woman, always performed by a man) or frightening ones, such as *Lupul* (the Wolf) and *Moartea* (Death).

This paper contains the first part of the description of the present ritual New Year's Eve masque carolling in Țibănești (Iași county) and some hypotheses on the dynamics of the phenomenon. The topic will be continued in a future article, where the second part of the description and the conclusions will be delivered.